

Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Quarterly Journal, Vol. 25, No. 3, Autumn 2025, 81-114
<https://www.doi.org/10.30465/crtls.2025.51236.2914>

Challenges of Class Theorization: An Analysis and Critique of the Book “Georges Gurvitch’s *Studies on Social Classes*”

Alireza Moradi*

Abstract

This study critically examines ‘*Studies on Social Classes*’ by Georges Gurvitch and seeks to assess the efficacy of its theoretical framework for analyzing contemporary social classes. The central question is how this book evaluates the concept of social class from diverse perspectives and what distinctions exist between Marxist, non-Marxist, and Gurvitch's approaches to class discourse. To this end, the article employs an analytical-critical methodology to investigate the content of each of the book's three main sections. The findings indicate that the book, by introducing concepts such as ‘supra-functionality’, ‘incompatibility’, and ‘resistance to the total society’, endeavours to portray classes as a complex and multifaceted phenomenon that emerges in interaction with broader social structures. However, critiques of the book include the absence of a clear operational definition, excessive generalization, insufficient attention to the role of women and intermediary groups, and ambiguity regarding the position of the state and social movements. Additionally, the book overlooks the impact of globalization trends on social classes. Ultimately, this study demonstrates that, despite its shortcomings, Gurvitch's theoretical framework can largely serve as a foundation for analysing contemporary social inequalities

Keywords: Social Classes, Marxist Theories, Non-Marxist Theories, Social Inequality, Class Consciousness.

* Assistant Professor, Department of Cultural Studies, Institute for Cultural and Social Studies (ISCS),
Ministry of Science, Research and Technology, Tehran, Iran, ali298@gmail.com

Date received: 15/07/2025, Date of acceptance: 12/10/2025

Extended Abstract

Introduction

The concept of *social class* is among the most fundamental yet persistently contested notions in sociology, occupying a central place in theoretical and methodological debates since the emergence of the discipline. Georges Gurvitch, the Russian-born French sociologist, is one of the key thinkers who sought, through a critical and synthetic approach, to move beyond the dominant dichotomies in class theory—most notably the oppositions between economism and culturalism, and between structuralist and action-oriented perspectives. His book *Studies on Social Classes* (1966), based on lectures delivered at the Sorbonne, represents a systematic attempt to re-examine both Marxist and non-Marxist theories of class and to propose an alternative conceptual framework for understanding class dynamics in industrial societies.

Focusing on this work, the present article aims to reconstruct Gurvitch's theoretical logic and to assess the strengths and limitations of his framework for the analysis of contemporary social classes. The importance of such an inquiry lies in the fact that Gurvitch combines Durkheimian sociology of *social totality*, the sociology of knowledge, and a strong emphasis on *collective consciousness* and *historical memory* to produce a multidimensional conception of class. Despite its theoretical richness, this perspective has received relatively limited independent scrutiny in Iranian sociological literature. The central question guiding the article is therefore how Gurvitch redefines the concept of class, how this redefinition differs from classical theories, and to what extent it can be mobilized for analyzing present-day inequalities and social conflicts.

Materials & Methods

Methodologically, the study adopts an **analytical-critical approach** grounded in systematic textual analysis. Its primary source is Gurvitch's *Studies on Social Classes*, in which Marxist perspectives (Marx, Engels, Kautsky, Lenin, and Lukács) and non-Marxist approaches (Schmoller, Pareto, Weber, Schumpeter, Halbwachs, and Sorokin) are examined comparatively. In addition to close reading of Gurvitch's arguments, the article draws on secondary theoretical literature to evaluate the conceptual coherence and methodological implications of his framework.

The methodological orientation of the article is itself inspired by Gurvitch's own logic, particularly his use of the **typological method** and his insistence on distinguishing different *levels of depth* within social reality. Accordingly, theories are analyzed not merely in terms of their propositional content, but with reference to the level of social reality on which they primarily focus—economic, legal, cultural, symbolic, or cognitive. This strategy allows for a comparative assessment of each approach in terms of explanatory power, conceptual consistency, and its capacity to be connected with empirical research. On this basis, the article proceeds to a critical evaluation of Gurvitch's synthetic theory of class and the degree to which its core concepts are operationalizable.

Discussion & Result

The findings indicate that, in his critique of Marxist theories, Gurvitch fully acknowledges Marx's foundational role in linking social classes to relations of production, while simultaneously emphasizing the conceptual ambiguities and analytical fluctuations within the Marxist tradition. From Gurvitch's perspective, Marxist definitions of class are often either negative (defined by opposition) or overly dependent on the factor of production, thereby marginalizing the cultural, legal, and cognitive dimensions of class experience. Through a historical reading of Marx's works—from the early philosophical writings to the historical texts and *Capital*—Gurvitch demonstrates that the concept of class is not fixed but undergoes significant transformations. This variability is, in his view, both a strength, reflecting historical sensitivity, and a source of theoretical indeterminacy. In engaging with non-Marxist theories, Gurvitch shows that their emphasis on factors such as occupation, status, collective psychology, or *life chances* contributes to the analytical enrichment of the concept of class. Nevertheless, these approaches frequently suffer from a lack of totality and an inability to account for structural conflicts. In theories such as those of Weber or Pareto, class is reduced to a set of individual positions or elite configurations and thus fails to appear as a *social totality* capable of resisting the *global (or total) society*. Gurvitch's principal contribution lies in his formulation of a **synthetic definition of social classes**. He conceives classes as *phenomenal* and *diffuse* groupings characterized by *overfunctional (transfunctional) character*, *fundamental non-convergence*, *resistance to the total society*, and a strong tendency toward *intensive structuration*. Within this framework, class is not merely an economic location but a multilayered

phenomenon constituted simultaneously at material and cognitive levels. However, the analysis also shows that this very holism and multiplicity of criteria lead to diminished conceptual clarity and considerable difficulties in operationalizing Gurvitch's key notions. The article further highlights shortcomings in Gurvitch's theory, including limited attention to gender relations, intermediate groups, the state, social movements, and processes of globalization.

Conclusion

Overall, the study concludes that Gurvitch's theory of social classes, despite its limitations, offers a rich and innovative framework for overcoming reductionist tendencies in class analysis. His emphasis on the dialectical linkage between objective structures, collective consciousness, and cultural productions enables a more complex understanding of social inequalities and conflicts. At the same time, the absence of a clear operational definition, the difficulty of empirical testing, and insufficient engagement with certain contemporary transformations underscore the need for critical revision and extension. The article ultimately argues that effective use of Gurvitch's framework requires translating his key concepts into measurable indicators, paying closer attention to gendered and transnational dimensions of class, and employing mixed methodological strategies in empirical research. Under these conditions, a Gurvitchian perspective can possess not only historical significance but also substantial analytical relevance for the study of social classes in contemporary societies, including the Iranian context.

Bibliography

- Aron, R. (1938). *Marahel-e asasi-ye andisheh dar jame'ehshenasi* (Les étapes de la pensée sociologique). Trans. to Persian By Bāgher Parhām. 6th ed. Tehran, Iran: Elmi va Farhangi.
- Banakar, R. (2001). Integrating reciprocal perspectives: On Gurvitch's theory of immediate jural experience. *Canadian Journal of Law and Society*, 16, 67–91. <https://doi.org/10.1017/S082932010000658X>
- Bosserman, P. (1968). *Dialectical sociology: An analysis of the sociology of Georges Gurvitch*. Porter Sargent Publisher.
- Bosserman, P. (1983). Review of the 'Sociology as Disenchantment The Evolution of the Work of Georges Gurvitch' by Richard Swedberg. *Contemporary Sociology*, 12(6), 734–736.
- Bottomore, T. (2020). *Ta'ammolāt-e mārksistī dar bāb-e Dūrķīm* (Marxist Reflections on Durkheim). Trans. to Persian By Hooman Kāsebī. Retrieved from: <https://www.aleatory.ir/2020/08/11/>

85 Abstract

- Bruschi, F., & Loute, A. (2011). The ideal-realism of Georges Gurvitch. *Thinking Europe. Book Series, 1*, 32–44. <http://www.rethinking-europe.ugent.be/books/1/html/Bruschi-Loute.html>
- Bunzel, J. H. (1969). Review of the Dialectical Sociology an Analysis of the Sociology of Georges Gurvitch. *American Sociological Review*, 34(2).
- Durkheim, É. (1359). *Taqsim-e ejtemā'i-ye kār* (De la division du travail social). Trans. to Persian By Hassan Habibi. 1st ed. Tehran, Iran: Ghalam Publications.
- Grosky, D., & Galsko, G. (1395). *Pāye-hā-ye tahlīl-e tabaqā'i-ye Nodūrkeymī* (Foundations of Neo-Durkheimian Class Analysis). Trans. to Persian By Yūsef Saffāri. In: *Ruykardhā'i be tahlīl-e tabaqā'i* [Approaches to Class Analysis] by Eric Olin Wright. Tehran, Iran: Lāhītā.
- Gurvitch, G. (1399). *Motāle'ātī dar bāreh-ye tabaqāt-e ejtemā'i* (Études sur les classes sociales). Trans. to Persian By Bāgher Parhām. 1st ed. Tehran, Iran: Andisheh Ehsan.
- Marx, K. (1377). *Hejdahom-e Brūmar-e Lū'i Bonāpārt* (Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte). Trans. to Persian By Bāgher Parhām. 1st ed. Tehran, Iran: Nashr-e Markaz.
- Marx, K. (1379). *Nabardhā-ye tabaqā'i dar Farānseh* (Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850). Trans. to Persian By Bāgher Parhām. 1st ed. Tehran, Iran: Nashr-e Markaz.
- Marx, K. (1380). *Jang-e dākhelī dar Farānseh* (The Civil War in France). Trans. to Persian By Bāgher Parhām. 1st ed. Tehran, Iran: Markaz.
- Osterberg, D. (1969). Review of the Dialectical Sociology, An Analysis of the Sociology of Georges Gurvitch. by Phillip Bosserman (1969). *Acta Sociologica*, 12(3), 168–169.
- Simmons, W. P. (2004). Georges Gurvitch. In C. J. Murray (Ed.), *Encyclopedia of Modern French Thought* (pp. 282–284). Fitzroy Dearborn An Imprint of the Taylor & Francis Group.
- Swedberg, R. (1982). *Sociology as disenchantment: The evolution of the work of Georges Gurvitch*. Humanities Press.
- Thompson, K. (2006). Georges Gurvitch. In J. Scott (Ed.), *Key sociologists, The contemporary theorists* (pp. 141–145). Routledge.
- Wolkmer, A. C. (2020). Gurvitch, Georges (1894–1965). In M. Sellers & S. Kirste (Eds.), *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_612-1
- Zagirnyak, M. Y. (2023). The relationship between the individual and the collective in the social philosophy of Georges Gurvitch. *Kantian Journal*, 42(4), 112–132.

پښتونستان د علومو او مطالعاتو فریښی
پرتال جامع علوم انسانی

چالش‌های نظریه‌پردازی طبقات؛

تحلیل و نقد کتاب مطالعاتی درباره طبقات اجتماعی از ژرژ گوروچ

علیرضا مرادی*

چکیده

این مطالعه به نقد و بررسی کتاب مطالعاتی در باره طبقات اجتماعی (ژرژ گوروچ) می‌پردازد و می‌خواهد کارآمدی نظریه‌های مطرح‌شده در آن را در تحلیل طبقات اجتماعی معاصر ارزیابی کند. مسئله اصلی این است که چگونه این کتاب مفهوم طبقه اجتماعی را در چشم‌اندازهای مختلف مورد سنجش قرار می‌دهد و چه تمایزاتی بین نظریات مارکسیستی، غیرمارکسیستی، و دیدگاه گوروچ در مواجهه با بحث طبقات وجود دارد. برای این منظور، مقاله با روشی تحلیلی-انتقادی، محتوای هر سه بخش اصلی کتاب را بررسی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که کتاب با ارائه مفاهیمی مانند «فراکردی بودن»، «ناهمگرایی»، و «مقاومت در برابر جامعه کل»، تلاش می‌کند تا طبقات را به‌عنوان پدیده‌ای پیچیده و چندلایه معرفی کند که در تعامل با ساختارهای اجتماعی گسترده‌تر شکل می‌گیرند. با این حال، نقدهای واردشده به کتاب شامل عدم ارائه تعریف عملیاتی روشن، کلی‌گرایی افراطی، کم‌توجهی به نقش زنان و گروه‌های بینابینی، و ناروشن بودن جایگاه دولت جنبش‌های اجتماعی است. همچنین، کتاب از تأثیر روندهای جهانی شدن بر طبقات اجتماعی غافل مانده است. در نهایت، این مطالعه نشان می‌دهد که با وجود کاستی‌ها، چارچوب نظری گوروچ تا حد زیادی می‌تواند به‌عنوان پایه‌ای برای تحلیل نابرابری‌های اجتماعی معاصر مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: طبقات اجتماعی، نظریه‌های مارکسیستی، نظریه‌های غیرمارکسیستی، نابرابری اجتماعی، آگاهی طبقاتی.

* استادیار گروه جامعه‌شناسی، مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تهران، ایران،
ali298@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۰

۱. مقدمه

طبقه‌ی اجتماعی به‌عنوان مفهومی بنیادی و مناقشه‌برانگیز در علوم اجتماعی، به گروه‌بندی وسیعی از افراد اشاره دارد که از نظر منابع اقتصادی و پایگاه اجتماعی در موقعیت‌هایی نسبتاً مشابه قرار دارند. ژرژ گوروچ، جامعه‌شناس روس‌تبار، با رویکردی انتقادی به بازانديشي این مفهوم پرداخته و نظریات مارکسیستی و غیرمارکسیستی را به‌صورت تطبیقی، تحلیل کرده است. کتاب «مطالعاتی درباره طبقات اجتماعی» (۱۹۶۶)، حاصل درس‌گفتارهای او در سوربن، با تمرکز بر مرور انتقادی نظریه‌های کلاسیک و تلاش برای صورت‌بندی نظریه‌ای تلفیقی، جایگاهی مهم در ادبیات جامعه‌شناسی طبقات دارد. بیش از دو سوم کتاب به بررسی دیدگاه‌های مارکسیستی و غیرمارکسیستی اختصاص یافته و بخش پایانی آن به ارائه‌ی چارچوبی ترکیبی می‌پردازد. این اثر در سال ۱۳۵۴ به فارسی ترجمه شد. مقاله‌ی حاضر با تمرکز بر این کتاب، می‌کوشد جایگاه آن را در میان جریان‌های نظری اصلی بازنمایی کرده و ظرفیت‌ها و کاستی‌های رویکرد گوروچ را در تبیین ساخت‌ها و کنش‌های طبقاتی ارزیابی کند. اهمیت توجه به گوروچ ناظر بر تلاش او برای تلفیق مفاهیم دورکیمی «کلیت اجتماعی» با تحلیل عاملیت و آگاهی طبقاتی است؛ تلاشی که چارچوبی میانجی میان تحلیل‌های کلان‌ساختاری و مطالعات خرد اجتماعی فراهم می‌آورد. از این‌رو، تحلیل کتاب در دو سطح مفهومی و روش‌شناختی دنبال می‌شود. گوروچ در این اثر ابتدا به بررسی نظریات مارکس و مفسران برجسته‌ی مارکسیست می‌پردازد و سپس رویکردهای غیرمارکسیستی مانند وبر، پاره‌تو، شومپتر و سوروکین را تحلیل می‌کند. او با نقد کاستی‌های این دیدگاه‌ها، تعریفی چندبعدی از طبقه ارائه می‌دهد که ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تاریخی را دربرمی‌گیرد. هدف پژوهش حاضر، نقد و ارزیابی میزان کارآمدی این دیدگاه از منظر مفهومی، روش‌شناختی و نظری است.

انجام چنین مطالعه‌ای هم به دلیل کم‌توجهی به گوروچ در جامعه‌شناسی ایران و هم با توجه به ظرفیت نظری دیدگاه او در عبور از تقلیل‌گرایی‌های اقتصادی و فردگرایانه ضرورت دارد. تأکید او بر پویایی طبقات و نقش هم‌زمان ساختارهای مادی، کنش‌های جمعی و سازوکارهای فرهنگی، همراه با مفاهیمی چون «فراکردی بودن»، «ناهمگرایی» و «مقاومت در برابر جامعه کل»، چارچوبی متمایز برای تحلیل نابرابری‌های اجتماعی فراهم می‌آورد که نیازمند بررسی انتقادی است.

پرسش‌های اصلی این مقاله عبارت‌اند از: ۱) گورویچ چگونه مفهوم طبقه اجتماعی را بازتعریف می‌کند؟ و چه تفاوت‌هایی با نظریات مارکسیستی و غیرمارکسیستی دارد؟ ۲) منطق نظری و روش‌شناسی او چه نقاط قوت و ضعف‌هایی دارد؟ ۳) تا چه حد می‌توان چارچوب او را در تحلیل طبقات اجتماعی معاصر به کار گرفت؟ این مقاله در شش بخش تنظیم شده و هدف آن، روشن ساختن سهم نظری گورویچ و محدودیت‌های دیدگاه او در بستر اندیشه‌ی اجتماعی معاصر است.

۲. معرفی محتوای اثر

۱.۲ نظر گورویچ در باره مشکلات تعریف طبقات اجتماعی

گورویچ صریحاً هشدار می‌دهد که پیوند زدن بی‌تفکیک «طبقه» با انواع دیگر گروه‌بندی‌های اجتماعی، وحدت مفهومی این مقوله را از میان می‌برد. از نظر او، خلط طبقه با «گروه‌بندی‌های وضعی» (کاست‌ها)، دسته‌های سلسله‌مراتبی، «گروه‌بندی‌های اقتصادی» یا تجمع‌هایی با ملاک‌های ظاهری (مانند «طبقات قضایی» یا «طبقات سیاسی») به فروپاشی مفهوم طبقه می‌انجامد. او کتاب‌هایی همچون «کاست، طبقه، نژاد» (کرامول کوکس) و «طبقات اجتماعی» (آرتور بوئر) را نمونه‌هایی از این به‌هم‌آمیختگی نادرست ذکر می‌کند (گورویچ، ۱۳۹۹: ۹-۱۱). دلیل انتقاد گورویچ آن است که او طبقه را پدیده‌ای ساختاری و چندبُعدی می‌فهمد و آن را بدون توجه به کارکردهای درون طبقه (اقتصادی، فرهنگی، نمادین) و نسبت این کارکردها با ساخت کلی جامعه، قابل تعریف نمی‌داند. به باور او کاست یا قشربندی‌های آماری و گروه‌های مبتنی بر ملاک‌های وضعی/کنشی، توان توضیح نقش تاریخی طبقه در تولید و توزیع قدرت را ندارند. بنابراین خطا صرفاً اصطلاح‌شناختی نیست، بلکه فروکاستن معیار طبقه به چند شاخص منفرد (مثل شغل یا درآمد یا تعلق سیاسی) است که طبقه را به «دسته‌ای از افراد» تقلیل می‌دهد. گورویچ بر لزوم بازشناسی ویژگی‌های ساختاری و پویایی طبقه تأکید می‌کند تا تمایز آن از سایر گونه‌های گروه‌بندی اجتماعی مخدوش نشود.

۲.۲ دشواری‌های تعریف «طبقه» در تحقیقات تجربی و جامعه‌شناسی آمریکایی

گورویچ ضمن اشاره به اختلاف نظر مارکسیست‌ها و غیرمارکسیست‌ها درباره مرزهای طبقات، جامعه‌شناسی آمریکایی را به سبب تقلیل مفهوم طبقه به «جمعی از افراد یا دسته‌های اجتماعی» نقد می‌کند (همان: ۱۳). از نظر او، این نوع تعریف‌ها معمولاً ابعاد اقتصادی، شغلی و ایدئولوژیک را هم‌زمان و به صورت ساختاری در نظر نمی‌گیرند. در همین راستا، او تلاش گایگر را در تقلیل مفهوم طبقه به «قشربندی اجتماعی» و استدلال وی برای بررسی قشرها از طریق شاخص‌هایی مانند سن، جنس، حرفه، ثروت، مسکن و تحصیلات را نقد می‌کند. گورویچ معتقد است هدف از جایگزین کردن «قشربندی» به جای «طبقه»، مخالفت با قضاوت‌های ارزشی مارکسی است که بخشی از گفتمان جامعه‌شناسی محافظه‌کار است و به جاودانه‌سازی طبقات متوسط منجر می‌شود (همان: ۱۴-۱۶).

۳.۲ جامعه‌شناسی دورکیمی و مسئله طبقات اجتماعی

به باور گورویچ، دورکیم بیش از آنکه بر طبقات اجتماعی تمرکز کند، به سازمان‌یافتگی مشاغل و نظام‌های صنفی توجه داشت. باتومور نیز یادآوری می‌کند که دورکیم در فصل «یک شکل غیر عادی تقسیم کار» از کتاب «تقسیم کار اجتماعی»، علت تعارض‌های طبقات را ناشی از عدم تناظر «توزیع کارکردهای اجتماعی» با «استعدادهای طبیعی» می‌داند (باتومور، ۲۰۲۰). دورکیم این وضعیت را به مسئله مدیریت پیوند می‌زند و مشکل را «ناهمسازی نسبتاً زیاد وظایف» و فقدان «سازواره ناظم و مدیر» می‌شمارد (دورکیم، ۱۳۵۹: ۴۴۵). گورویچ در برابر این تبیین، یادآور می‌شود آنچه دورکیم ناسازواری مدیریتی می‌خواند، در رویکرد مارکسی ریشه در منافع متعارض دارد. گروسکی و گالسکو (۱۳۹۵: ۸۴) نیز تأکید دارند که بازار کار عملاً «به شکلی طبقاتی سازماندهی شده است»

از سوی دیگر، دورکیم در تحلیل وجوه مقدس و نمادین زندگی جمعی، طبقات را بیشتر در چارچوب سازمان‌یافتگی حرفه‌ای و «آگاهی جمعی» می‌فهمد؛ یعنی مجموعه قواعد، نمادها و ارزش‌هایی که جامعه بر اعضا تحمیل می‌کند. هرچند پیروان دورکیم مانند موس، سیمیان، بوگله و هالبواکس به بحث طبقات پرداخته‌اند، اما در این سنت غالباً «آگاهی جمعی» در برابر «آگاهی طبقاتی» قرار می‌گیرد و عنصر ذهنی برجسته می‌شود. گورویچ این تأکید را مفید اما پرمخاطره می‌داند: اگر هستی طبقات صرفاً در بازنمایی‌ها و باورها جست‌وجو شود، جنبه‌های عینی و ساختاری نابرابری (مانند نسبت با ابزار تولید و موقعیت

در ساخت تولیدی) نادیده گرفته می‌شود. او کتاب «مانع و سطح: بررسی جامعه‌شناختی درباره بورژوازی نوین فرانسه» (ادموند گوبلو) را نمونه‌ای از این گرایش می‌داند و می‌نویسد این کتاب «با بر زمین ندارد و در آسمان‌ها سیر می‌کند» (همان: ۱۹-۱۷). با این همه، گورویچ یادآور می‌شود که مارکسیسم نیز مفاهیمی مانند «بیداری و آگاهی طبقاتی» را در نظر گرفته و ذهنیت را از عاملیت تاریخی حذف نکرده است (همان: ۲۰). بنابراین او به جای نفی عنصر ذهنی، خواهان تلفیق دقیق آن با ملاک‌های عینی و تاریخی است.

گورویچ در ارزیابی نظریه مارکسیستی طبقات چند نکته را برجسته می‌کند: نخست بر مرزبندی مفهوم طبقه با سایر گروه‌بندی‌ها تأکید می‌کند (همان: ۱۱-۱۰). او کتاب «طبقات اجتماعی» نوشته اوربرگ مارکسیست بلژیکی را نیز نقد می‌کند که طبقات را با قشرها یکی می‌پنداشت و یادآور می‌شود: «در داخل هر طبقه می‌توان قشرهای بسیار یافت» (همان: ۳۶-۳۵). دوم، تأکید مارکس بر پیوند تاریخی شکل‌گیری طبقات با صنعت بزرگ (از قرن ۱۷ و ۱۸ به بعد) را یادآور می‌شود (همان: ۵۳ و ۴۶). به عنوان نکته سوم، نسبت «طبقه و آگاهی» را مهم می‌شمارد و می‌گوید برای تثبیت طبقه باید همسویی آگاهی طبقاتی در ایدئولوژی و مبارزه طبقاتی لحاظ شود (همان: ۵۳ و ۴۶). چهارم، مسئله تعداد طبقات را طرح می‌کند و به تمایز پنج طبقه در «هجدهم برومر» و گرایش به تقلیل آن‌ها به دو طبقه اشاره می‌کند (همان: ۵۳). پنجم، کثرت طبقات و زیرطبقات در تحلیل‌های تاریخی مارکس را یادآور می‌شود و می‌گوید مارکس در عمل طبقات متعددی را معرفی کرده که در نظریه کلی‌اش از پذیرش آن‌ها پرهیز داشت (همان: ۵۳ و نیز ۱۱۵). او همچنین بر سیاسی بودن ذاتی مبارزه طبقاتی تأکید می‌کند و در عین حال نقد می‌کند که مارکس از جزم‌گرایی فاصله نگرفت و نظریاتش رنگی آینده‌اندیشانه داشت؛ چندان که «پرولتاریا نجات دهنده بشریت به شمار آمده است» (همان: ۵۳ و ۱۲۰).

افزون بر این نکات، گورویچ در نقد مفهوم مارکسیستی طبقات، چهار خصیصه را درباره قوت‌ها و ضعف‌ها مطرح می‌کند: نخست آنکه مارکس در تعریف طبقه بیشتر از تعریف سلبی بهره برده و اشارات ایجابی او «کافی نیستند و شمول عام هم ندارند» (همان: ۱۱۰-۱۰۹). باین حال، گورویچ نشانه‌هایی ایجابی استخراج می‌کند: فعالیت گروه‌ها در تولید، گردش و توزیع ثروت؛ داشتن تضاد و تخصصی که در مبارزه سیاسی و تلاش برای کسب قدرت سیاسی و سلطه بر دولت متجلی می‌شود (همان: ۱۱۰)؛ و شکل‌گیری ایدئولوژی سیاسی و «همبستگی رفقای طبقاتی» (آگاهی طبقاتی) (همان: ۱۱۰). اما او نتیجه

می‌گیرد این نشانه‌ها برای تعریف طبقه کافی نیستند و گاه با هم ناسازگار می‌شوند. سومین خصیصه، تأکید بیش از حد بر عامل تولید است که نقش طبقه در سایر فعالیت‌ها را کم‌رنگ می‌کند. و نهایتاً، طبقه در نظریه مارکسیستی به‌عنوان واحد جمعی صورت‌بندی می‌شود که فراتر از مجموع افراد، آمارهای صرف یا روابط اقتصادی است؛ گورویچ این ویژگی را تحسین‌برانگیز می‌داند (همان: ۱۱۹).

در مجموع، این ارزیابی‌ها نشان می‌دهد گورویچ در عین پذیرش سهم مارکس در تبیین واقعیت‌های اقتصادی-اجتماعی، بر ابهام‌های تعریف، کثرت‌گرایی طبقاتی در تحلیل‌های تاریخی و نیز تأکید افراطی بر عامل تولید، نقدهای جدی وارد می‌کند.

۱.۳.۲ ادراک کلی مارکسیستی از طبقات

به نظر گورویچ، در ادراک مارکسیستی، طبقات با توجه به نقش آن‌ها در تولید و توزیع اقتصادی مشخص می‌شوند. با این حال، او دیدگاه‌های مارکس را در قبال مسائلی چون مفهوم تولید، آگاهی طبقاتی، نسبت ایدئولوژی و آگاهی و معنای رسالت تاریخی طبقه به پرسش می‌کشد. از نظر گورویچ، هرچند پیش‌فرض مارکس درباره «بنیان مادی تاریخ» اصلی نسبتاً ثابت است، اما کارایی آن برای همه جوامع نباید بدیهی فرض شود (همان: ۲۳-۲۲).

گورویچ سه دستاورد اصلی مارکس درباره طبقات را چنین صورت‌بندی می‌کند: (۱) طبقات در عصر صنایع بزرگ خصلتی بت‌واره دارند و همچون نیروهای خارجی بر اعضای خود تسلط می‌یابند. (۲) تمایز طبقات نه بر پایه ثروت یا شغل، بلکه بر اساس موقعیت آن‌ها در شیوه تولید است (۳) آگاهی طبقاتی در قالب ایدئولوژی تکوین می‌یابد.

۲.۳.۲ طبقه نزد مارکس و مارکسیست‌ها

الف) طبقه از دید مارکس

مفهوم طبقه در آثار دوره جوانی مارکس

مارکس در آثار دوره جوانی (دهه ۱۸۴۰) که رویکردی ایدئالیستی-فلسفی دارند، طبقه را به‌منزله یک «نهاد کلی» بررسی می‌کند. در آثاری چون «نقد فلسفه حق هگل»، «فقر فلسفه» و «خانواده مقدس»، تضاد میان «طبقه صاحب اموال» و «طبقه کارگر» طرح می‌شود و طبقه کارگر به‌عنوان عامل رهایی بشر معرفی می‌گردد؛ امری که بنیان فلسفی مفهوم آگاهی

چالش‌های نظریه‌پردازی طبقات؛ ... (علیرضا مرادی) ۹۳

طبقاتی را می‌سازد. با این حال، به نوشته‌های این دوره انتقاد شده است که تحلیل طبقات هنوز تا حدی در چارچوب مفاهیم هگلی باقی مانده و ابعاد مادی-اقتصادی تضادها کمتر برجسته می‌شود. به باور گورویچ، در این دوره مارکس تحلیل‌های جامعه‌شناختی را با فلسفه تاریخ درمی‌آمیزد و حتی تضاد شهر و روستا را نیز ذیل نبرد طبقاتی تفسیر می‌کند (گورویچ، همان: ۴۵ و ۴۱). البته او یادآور می‌شود که مارکس در «فقر فلسفه» به تحلیل‌های عینی‌تر نزدیک می‌شود (همان: ۴۷) و مفاهیمی چون نقش صنایع بزرگ در شکل‌گیری طبقات، تمایز طبقه «در خود» و «برای خود» و سیاسی‌شدن مبارزه طبقاتی را طرح می‌کند (همان: ۵۴-۵۳).

مفهوم طبقه در آثار تاریخی مارکس

در نوشته‌های تاریخی مارکس (دهه‌های ۱۸۵۰-۱۸۷۰)، او با تکیه بر ماتریالیسم تاریخی، نقش طبقات اجتماعی را در تحولات سیاسی برجسته می‌سازد. در «نبردهای طبقاتی در فرانسه» (۱۸۵۰)، از طبقات متنوع سخن می‌رود و جابه‌جایی دهقانان، بورژوازی خرد و لایه‌های متوسط در انقلاب فرانسه (۱۸۴۸-۱۸۵۰) تحلیل می‌شود (مارکس، ۱۳۷۹). در «مجددم برومر لئوی بناپارت» (۱۸۵۲) نیز تضادهای درونی بورژوازی و نقش دهقانان و خرده‌بورژوازی در وضعیت مشخص فرانسه بررسی می‌شود (مارکس، ۱۳۷۷). در «جنگ داخلی در فرانسه» (۱۸۷۱)، کمون پاریس به‌عنوان نخستین نمونه «دیکتاتوری پرولتاریا» معرفی می‌شود و جایگزینی نهادهای مردمی به‌جای ساختارهای دولتی پیشین مورد تأکید قرار می‌گیرد (مارکس، ۱۳۸۰).

ریمون آرون معتقد است مارکس در آثار تاریخی خود مفهوم طبقه را «مفهوم طبقه را بدون آن که از این مفهوم تئوری منظمی بنا کند به کار می‌برد» (آرون، ۱۳۸۲: ۲۱۱). گورویچ نیز این متون را نشان‌دهنده نوسان در تعریف طبقات می‌داند و به تنوع شمار طبقات در آثار مختلف مارکس اشاره می‌کند. از پنج طبقه در «فقر فلسفه» تا هشت طبقه در «انقلاب و ضدانقلاب در آلمان» (۱۸۴۹) و ترکیب‌های متنوع‌تر در «نبردهای طبقاتی در فرانسه» (۱۸۵۰). در «جنگ داخلی در فرانسه» (۱۸۷۱) نیز نقش پرولتاریا در نابودی ماشین سرکوب دولتی مطرح شده که به گفته گورویچ، بازگشتی به اندیشه‌های پرودون است. (همان: ۶۰-۵۳).

در همین آثار، مسئله ایدئولوژی در تثبیت طبقات برجسته است؛ گورویچ در نوشته‌های مارکس ۱۳ تعریف متفاوت از ایدئولوژی شناسایی می‌کند و نشان می‌دهد که مارکس برای

رفع ابهام، ایدئولوژی پرولتاریا را از سایر اشکال ایدئولوژی متمایز می‌سازد و آن را معادل نظریه مارکسیستی می‌گیرد (همان: ۶۷-۶۱).

مفهوم طبقه در کتاب کاپیتال

در «سرمایه»، تحلیل تضاد طبقاتی از انسجام نظری بیشتری برخوردار است و نقش کار، سرمایه و ارزش اضافی به‌طور نظام‌مند بررسی می‌شود. با این حال، نقدهایی چون تمرکز پررنگ بر تضاد اقتصادی، کم‌توجهی به وجوه فرهنگی-ایدئولوژیک و تفاوت‌های درونی طبقه کارگر، و نیز پرداخت محدود به خرده‌بورژوازی و دهقانان مطرح شده است. با وجود این نقدها، بسیاری سرمایه را بنیان نظریه اجتماعی مارکس می‌دانند. ریمون آرون نشان می‌دهد که مارکس در جلد سوم «سرمایه» از سه طبقه «مالکان نیروی کار، مالکان سرمایه و مالکان زمین» سخن می‌گوید که منابع درآمدشان به ترتیب «مزد، سود و اجاره» است. چنین برداشتی از نظر او سازگارترین تعبیر ساختاری از مفهوم طبقه در اندیشه مارکس است (آرون، ۱۳۸۲: ۲۱۰-۲۱۱). اما به باور گورویچ، آثار متأخر مارکس، به‌ویژه کاپیتال، به تحلیل طبقات در سرمایه‌داری اختصاص دارد. جلد اول، روند تاریخی شکل‌گیری پرولتاریا و تشدید تضاد آن با بورژوازی را شرح می‌دهد (گورویچ، همان: ۷۲-۶۹). جلد دوم به گردش سرمایه و نقش صاحبان مشاغل فنی و دیوانی به‌عنوان واسطه میان سرمایه‌داران و کارگران می‌پردازد (همان: ۷۴-۷۲). جلد سوم نیز تضادهای درونی سرمایه‌داری، بحران‌های دوره‌ای و رقابت سرمایه‌های صنعتی، مالی و تجاری را بررسی می‌کند (همان: ۷۸-۷۵). افزون بر این، در «نقد برنامه گوتا» (۱۸۷۵) نقش طبقه کارگر در دوره گذار و دیکتاتوری پرولتاریا طرح می‌شود (همان: ۸۱-۸۰).

ب) طبقات از دیدگاه انگلس

مهم‌ترین نکته در دیدگاه انگلس درباره طبقات، بحث او از نقش دولت در مهار تضاد طبقاتی است. او معتقد است دولت در برخی دوره‌های خاص می‌تواند نقشی حکمیتی میان طبقات ایفا کند، و این تلقی بعدها زمینه‌ساز برخی نظریات تجدیدنظرطلبانه درباره نقش دولت دموکراتیک شد. انگلس برخلاف مارکس، وجود طبقات را ویژگی همه دوره‌های تاریخی - به‌جز جوامع اولیه - می‌داند. گورویچ انتقاد می‌کند که انگلس دولت و طبقات را

چالش‌های نظریه‌پردازی طبقات؛ ... (علیرضا مرادی) ۹۵

مترادف گرفته و تمایز میان آن‌ها را نادیده گذاشته است. به باور او این امر زمینه‌ساز «مارکسیسم عامیانه» شد (همان: ۸۵-۸۲).

ج) طبقات از نظر برنشتاین و کائوتسکی

برنشتاین، طبقات را گروه‌هایی با وضعیت اقتصادی مشابه می‌دانست و بر این باور بود که با رشد طبقه متوسط، دولت دموکراتیک بی‌طرف‌تر می‌شود و تعارض طبقاتی کاهش می‌یابد. در مقابل، کائوتسکی جایگاه طبقاتی را تابع موقعیت در نظام تولید می‌دانست و از سه طبقه اصلی بورژوازی، متوسط و پرولتاریا نام می‌برد. او ضمن هشدار درباره نقش بازدارنده‌ی رشد طبقات متوسط در قدرت‌گیری پرولتاریا، بر اهمیت نظام دموکراتیک برای مواجهه با این وضعیت تأکید داشت (همان: ۸۷-۸۵).

د) لنین و طبقات اجتماعی

لنین در آثاری چون «دولت و انقلاب» و «کائوتسکی مرتد» میان «دموکراسی بورژوازی» و «پرولتاریایی» تمایز می‌گذارد و دموکراسی را مفهومی وابسته به طبقه حاکم می‌داند. از نظر او، دولت دموکراتیک ابزار بورژوازی است و تنها با انقلاب پرولتاریایی می‌توان آن را جایگزین کرد. لنین از دیکتاتوری پرولتاریا دفاع می‌کند و معتقد است هرچه این دوره دموکراتیک‌تر باشد، ضرورت دولت و دموکراسی نیز رو به زوال می‌رود.

انتقاد گوروپچ اینست که لنین دموکراسی را بیش از حد به سرنوشت دولت گره زده و نقش آگاهی طبقاتی را کم‌رنگ کرده است. او همچنین می‌گوید لنین مرز طبقات را با دیگر گروه‌بندی‌های اجتماعی به‌روشنی تفکیک نکرده و شاخص ثروت را وارد تعریف طبقه کرده است. گوروپچ با بررسی گزاره‌های لنین درباره دیکتاتوری پرولتاریا، به اثرگذاری آن‌ها بر سیاست‌های اقتصادی شوروی اشاره می‌کند و سپس با طرح لایه‌بندی‌های طبقاتی شوروی در دوران لنین و استالین، از ابهام تقسیم‌بندی‌های رسمی انتقاد می‌کند (همان: ۹۵-۹۱).

ه) بوخارین و طبقات اجتماعی

گوروپچ تعریف طبقه نزد بوخارین در «ماتریالیسم تاریخی» (۱۹۳۱) را واجد دو جنبه اقتصادی و اجتماعی می‌داند، اما آن را به دلیل کم‌توجهی به «آگاهی طبقاتی» و «ایدئولوژی»،

مکانیستی می‌خواند. او در مقایسه لنین و بوخارین معتقد است لنین بیش از بوخارین بر جنبه‌های آگاهانه نبرد طبقاتی تأکید داشت. گورویچ در عین حال تعریف لنین از طبقه را نیز مکانیستی ارزیابی می‌کند و آن را حتی بیش از مارکس واجد جنبه‌های اراده‌گرایانه می‌شمارد (همان: ۹۶).

و) لوکاچ، «تاریخ و آگاهی طبقاتی»

لوکاچ با رویکردی هگلی، مفهوم طبقه را نه بر پایه واقعیت عینی، بلکه در افق فلسفی و متافیزیکی «کلیت عینی» و «شدن تاریخی» می‌فهمد و بر وحدت نظریه و عمل در دیالکتیک تاریخی تأکید می‌گذارد. گورویچ چنین تبیینی از آگاهی طبقاتی را به دلیل پیوند تنگاتنگش با دیالکتیک تاریخی، مبهم می‌داند. لوکاچ میان خودآگاهی روان‌شناختی و خودآگاهی تاریخی تمایز می‌نهد و «آگاهی طبقاتی پرولتاریا» را معادل «تاریخ آگاهی‌یافته» معرفی می‌کند. گورویچ انتقاد می‌کند که این نگاه، آگاهی طبقاتی را تا سطحی متافیزیکی ارتقا می‌دهد و در نتیجه، نقش عملی کنش‌گری طبقاتی را در ابهام نگه می‌دارد (همان: ۱۰۳-۹۷).

۳.۳.۲ ارزیابی گورویچ از دریافت مارکسیستی طبقات اجتماعی

گورویچ چند مشکل اصلی را در نظریه مارکسیستی طبقات برمی‌شمارد: نخست، مفهوم «گروه‌بندی‌های خاص» تدقیق نشده و نسبت آن با طبقات روشن نیست. دوم، تعاریف مارکس غالباً سلبی‌اند و کمتر به ویژگی‌های ایجابی پرداخته‌اند. او برنشتاین و کائوتسکی را نقد می‌کند که طبقات را تا سطح «دسته‌های اجتماعی» تقلیل داده‌اند و لنین، بوخارین و استالین را سرزنش می‌کند که از لایه‌های درونی طبقات به عنوان «طبقه» یاد کرده‌اند. لوکاچ نیز، از نظر او، توضیح روشنی از آگاهی طبقاتی ارائه نمی‌دهد.

گورویچ همچنین به نوسان‌های مارکسیست‌ها درباره آگاهی «واقعی» و «کاذب» و کم‌توجهی به روان‌شناسی جمعی طبقات اشاره می‌کند. او تشتت در تعداد طبقات نزد مارکس را برجسته می‌سازد: مارکس در آثار تاریخی از ۷ یا ۸ طبقه، و در آثار اقتصادی از ۵ یا ۶ طبقه سخن گفته است. افزون بر این، جایگاه روشنفکران، صاحبان مشاغل فنی-دیوانی، و تقسیم‌بندی‌های درونی بورژوازی (مالی، تجاری، صنعتی) ناروشن مانده و نسبت طبقات با دیگر گروه‌بندی‌های اقتصادی (مالکان، فقرا، اصناف و کاست‌ها) به‌درستی بررسی نشده است. به اعتقاد گورویچ، اگر طبقات پدیده‌ای مختص سرمایه‌داری باشند، تلقی لوکاچ مبنی

چالش‌های نظریه‌پردازی طبقات؛ ... (علیرضا مرادی) ۹۷

بر اعتبار ماتریالیسم تاریخی در همین دوره، دست‌کم قابل دفاع می‌شود؛ اما همین ابهام سبب شده برخی مارکسیست‌ها بر وجود طبقات در همه جوامع تاریخی اصرار ورزند و در نتیجه دوگانگی نظری پدید آید (همان: ۱۲۰-۱۰۹).

۴.۲ مفهوم طبقه اجتماعی نزد صاحب‌نظران غیرمارکسیست

دیدگاه‌های غیرمارکسیستی درباره طبقات اجتماعی، برخلاف مارکسیسم، عموماً فاقد پذیرش فلسفه تاریخ و ایده ضرورت محو طبقات در آینده‌اند. این رویکردها نسبت به وجود شکلی معین از نبرد طبقاتی تردید دارند، رابطه‌ای ضروری میان دولت و طبقات قائل نیستند و بیش از همه بر روان‌شناسی طبقات، ایدئولوژی و سازوکارهای ذهنی تأکید می‌ورزند.

۱.۴.۲ گوستاو شمولر

شمولر در «اصول اقتصاد سیاسی»، طبقه را عمدتاً با «حرفه» پیوند می‌زند و در کنار آن به عواملی چون فرهنگ، منافع مشترک و آگاهی طبقاتی اشاره می‌کند. گورویچ با پذیرش اهمیت برخی از این عناصر، نقد می‌کند که شمولر فاقد بنیان نظری منسجم است و ملاک اصلی او - یعنی حرفه - برای تعریف طبقه کافی نیست. به نظر گورویچ، تأثیرپذیری شمولر از گروه‌های حرفه‌ای قرون وسطی سبب شده است که ناتوانی مشاغل مدرن در ایجاد ساخت‌های پایدار نادیده گرفته شود. از این رو، نظریه شمولر به دلیل تقلیل‌گرایی، نمی‌تواند مفهوم طبقه را به درستی تبیین کند (همان: ۱۳۴-۱۲۳).

۲.۴.۲ ویلفردو پاره‌تو

پاره‌تو مفهوم طبقه را بر پایه تمایز میان «برگزیدگان» و «غیربرگزیدگان» بنا می‌کند و تحلیل خود را با مفاهیم روان‌شناختی‌ای چون «بازمانده‌ها» و «مشتقات» پیوند می‌زند. او به جای دوگانه بورژوازی/پرولتاریا، از «سودآزمایان» و «اجاره‌بگیران» سخن می‌گوید و تحولات اجتماعی را نه از منظر نبرد طبقاتی، بلکه در چارچوب «تعادل اجتماعی» توضیح می‌دهد.

گورویچ این نظریه را آمیخته با فلسفه تاریخ می‌داند، زیرا برگزیدگان را پدیده‌ای ابدی فرض کرده و به نوعی اشرافیت قدرت مشروعیت می‌بخشد. همچنین به نظر او پاره‌تو نتوانسته طبقات را به‌عنوان گروه‌هایی واقعی با ویژگی‌های اجتماعی معین صورت‌بندی کند

و به جای آن از مفاهیمی کلی و سطحی مانند «منش شیران و روباهان» بهره گرفته است. نبود جایگاه روشن برای آگاهی طبقاتی و ناتوانی در تمایز میان جوامع و نظام‌های اجتماعی نیز از دیگر کاستی‌های این رویکرد است (همان: ۱۵۲-۱۳۵).

۳.۴.۲ ماکس وبر

به نظر گورویچ، وبر رویکردی نام‌گرایانه به طبقات دارد و آن‌ها را با «شانس‌ها» و «احتمالات» توضیح می‌دهد. او به جای مفهوم طبقه، از «موقعیت طبقاتی» سخن می‌گوید و بر افراد دارای منافع مشترک تمرکز می‌کند. وبر سه نوع طبقه را برمی‌شمارد: طبقات مبتنی بر تملک ثروت، شیوه دسترسی به اموال، و نصیب‌های طبقاتی.

وبر با طرح مفهوم «انحصار عملی» نشان می‌دهد که چگونه طبقات از طریق کنترل منابع و فرصت‌ها شکل می‌گیرند و نبرد طبقاتی را به شرایط خاصی محدود می‌سازد. گورویچ این رویکرد را نقد می‌کند که طبقه را به مجموعه‌ای از موقعیت‌های فردی فروکاسته و از ایجاد وحدت و کلیت اجتماعی عاجز است. او در عین تحسین مفهوم «انحصار»، معتقد است این مفهوم بیشتر موقعیت طبقات بالا را توضیح می‌دهد و «انحصار منفی» توان تبیین وضعیت طبقات پایین را ندارد (همان: ۱۶۳-۱۵۳).

۴.۴.۲ ژوزف شومپیتر

شومپیتر طبقات را گروه‌هایی واقعی می‌داند و چهار بُعد طبیعت طبقه، پیوستگی، تشکیل و شرایط ساخت طبقاتی را از هم متمایز می‌کند. او برخلاف مارکس و وبر، وجود طبقات را مختص جوامع صنعتی نمی‌داند و نقش خانواده و وظایف اجتماعی را در شکل‌گیری رفتار طبقاتی برجسته می‌سازد.

گورویچ این رویکرد را به سبب گرایش ذات‌گرایانه‌اش مورد انتقاد قرار می‌دهد و آن را توجیهی برای نابرابری اجتماعی می‌داند. از نظر او، ارجاع شومپیتر به مفهوم «وظیفه» مرز میان طبقه، مرتبه اجتماعی و گروه حرفه‌ای را مخدوش کرده و نظریه او قادر به تفکیک روشن نقش‌های اقتصادی و اجتماعی طبقات نیست (همان: ۱۸۰-۱۶۶).

۵.۴.۲ موریس هالبواکس

هالبواکس با ترکیب جامعه‌شناسی، اقتصاد و روان‌شناسی، «آگاهی طبقاتی» را شرط اساسی شکل‌گیری طبقه می‌داند و آن را به «تصورات جمعی» دورکیمی پیوند می‌زند. او مصرف و سطح نیازهای مادی را به‌جای جایگاه در تولید، ملاک تعیین موقعیت طبقاتی می‌گیرد. گورویچ ضمن برشمردن شش ملاک اصلی در نظریه هالبواکس، مزیت آن را در پیچیدگی تحلیلی می‌داند، اما آن را فاقد انسجام نظری ارزیابی می‌کند. به باور او، تمایز روشنی میان «آگاهی طبقاتی» و «آگاهی جمعی» برقرار نشده و تأکید بر سلسله‌مراتب به گروه‌بندی‌های کارکردی محدود مانده است (همان: ۲۰۸-۱۹۷).

۶.۴.۲ سوروکین

سوروکین با استفاده از ملاک‌های متنوع، می‌کوشد پیچیدگی طبقات را نشان دهد و از پیوند دادن تحلیل طبقاتی با فلسفه تاریخ پرهیز می‌کند. با این حال، گورویچ معتقد است تعریف او از «گروه‌بندی» ناروشن است و ملاک‌هایی چون همبستگی، تضاد و عادی بودن، توان تمایزگذاری میان طبقات و دیگر گروه‌های اجتماعی را ندارند، زیرا در بسیاری از گروه‌بندی‌های غیرطبقاتی نیز یافت می‌شوند (همان: ۲۲۰-۲۱۲).

۵.۲ بیان تلفیقی گورویچ از طبقات

۱.۵.۲ تعریف گورویچ از طبقات اجتماعی

گورویچ طبقات اجتماعی را گروه‌بندی‌های «پدیده‌ای» و «دورادور» می‌داند که دارای ویژگی‌هایی چون فراکارکردی بودن، گرایش به ساخت‌پذیری شدید، مقاومت در برابر نفوذ جامعه کل، و ناهمگرایی اساسی با یکدیگرند. در این تعریف، هم آگاهی طبقاتی و آثار فرهنگی ناشی از آن به رسمیت شناخته می‌شود و هم تأکید می‌گردد که پدیده طبقات اجتماعی تنها در جوامع و ساخت‌های صنعتی شکل می‌گیرد.

۲.۵.۲ ویژگی‌های اساسی تمایزبخش طبقات از سایر گروه‌بندی‌ها

۱. طبقات به‌عنوان گروه‌بندی‌های «پدیده‌ای»

طبقات گروه‌بندی‌هایی «پدیده‌ای» هستند؛ یعنی افراد بدون اراده شخصی در آنها قرار می‌گیرند. برخلاف گروه‌های اختیاری، طبقات «بدون دخالت ارادی اعضای خود تشکیل می‌شوند» و افراد «بی آن که خود بخواهند، عضو آن می‌شوند» (همان: ۲۲۹-۲۲۸).

۲. طبقات به‌عنوان گروه‌بندی‌های «دورادور»

طبقات از گروه‌های «دورادور» محسوب می‌شوند؛ اعضای آنها الزاماً ارتباط مستقیم و مستمر ندارند و از نظر فیزیکی پراکنده‌اند. پیوندهای درون‌طبقه‌ای معمولاً موقتی و دوره‌ای است و طبقات هرگز به سازمان‌های دائمی تبدیل نمی‌شوند. از این‌رو، طبقات «فقط گروه‌بندی‌های واقعی هستند که در برابر جامعه کل مقاومت می‌کنند» (همان: ۲۳۲-۲۳۰).

۳. فراکارکردی بودن طبقات

طبقات اجتماعی ورای کارکردهای خاص قرار دارند و در همه عرصه‌های اجتماعی، از تولید و توزیع گرفته تا سیاست، فرهنگ و اخلاق، حضور دارند. این فراکارکردی بودن مهم‌ترین خصیصه طبقات است و موجب می‌شود که آنها بتوانند در برابر جامعه کل مقاومت کنند. طبقات نه تک‌کارکردی‌اند و نه دارای کارکردی واحد و ثابت، بلکه در رقابت دائمی با سایر سلسله‌مراتب‌های اجتماعی قرار دارند (همان: ۲۳۶-۲۳۳).

۴. ناهمگرایی کامل میان طبقات

طبقات اجتماعی نسبت به یکدیگر ناهمگرا هستند و فرد نمی‌تواند هم‌زمان عضو دو طبقه متضاد باشد. این ناهمگرایی، که به صورت تضاد و ستیز بروز می‌یابد، تنها اقتصادی نیست، بلکه سطوح سیاسی، ایدئولوژیک و فرهنگی را نیز دربرمی‌گیرد. از نظر گورویچ، همین تضاد بنیادین یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های تعریف‌کننده طبقه است (همان: ۲۴۱-۲۳۷).

۵. مقاومت طبقات در برابر جامعه کل

برخلاف بسیاری از گروه‌بندی‌های اجتماعی که در جامعه کل ادغام می‌شوند، طبقات اجتماعی به دلیل فراکارکردی بودن و ناهمگرایی درونی، اغلب در برابر نفوذ جامعه کل مقاومت می‌کنند. این مقاومت، یکی از شاخص‌های اساسی تمایز طبقات از نهادها و گروه‌های کارکردی مانند خانواده یا نهادهای دولتی است (همان: ۲۴۶-۲۴۲).

۶. گرایش به ساخت‌پذیری شدید (بدون سازمان‌یافتگی کامل)

طبقات اجتماعی گرایش بالایی به ساخت‌مندی درونی دارند، اما این ساخت‌مندی هرگز به سازمان‌یافتگی رسمی و پایدار نمی‌انجامد. آن‌ها برخلاف سازمان‌هایی چون احزاب یا سندیکاها، فاقد قواعد رسمی و عضویت ثابت‌اند، اما از همبستگی، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک برخوردارند. میزان این ساخت‌پذیری، شاخصی برای قابلیت سازمان‌یابی طبقه است و تعیین می‌کند که آیا لایه‌هایی مانند بورژوازی مالی، صنعتی و تجاری بخشی از یک طبقه‌اند یا طبقات مستقل محسوب می‌شوند (همان: ۲۴۸-۲۴۷).

۳.۵.۲ تعریف نهایی طبقات اجتماعی از دید گورویچ

در جمع‌بندی، گورویچ طبقات اجتماعی را گروه‌بندی‌های وسیعی می‌داند که بر پایه فراکارکردی بودن، مقاومت در برابر نفوذ جامعه کل، ناهمگرایی اساسی، ساخت‌پذیری شدید، آگاهی جمعی و آثار فرهنگی خاص شکل می‌گیرند. این گروه‌بندی‌ها تنها در جوامع صنعتی توسعه‌یافته پدید می‌آیند و ویژگی‌هایی چون پدیده‌ای بودن، دورادور بودن، گشودگی و فقدان سازمان‌یافتگی کامل دارند (همان: ۲۵۵-۲۵۴).

۴.۵.۲ پیشنهاد برای جامعه‌شناسی طبقات اجتماعی

گورویچ برای تکمیل نظریه خود، پیشنهاد می‌کند: (۱) تعاملات طبقاتی در سطح خرد و نقش آن‌ها در ساخت کلی جامعه بررسی شود. (۲) جایگاه طبقات اجتماعی با معیارهایی فراتر از درآمد، مانند قدرت، منزلت و نفوذ اجتماعی تحلیل گردد. (۳) ساخت‌های کلی جوامع صنعتی، تعداد طبقات، رقابت آن‌ها با سایر گروه‌بندی‌ها و جبر جامعه‌شناختی جزئی طبقات به صورت تجربی مطالعه شود (همان: ۲۵۹-۲۵۵).

۵.۵.۲ گورویچ و آینده طبقات اجتماعی

به باور گورویچ، طبقات در جوامع صنعتی از میان نخواهند رفت، اما برنامه‌ریزی‌های اجتماعی می‌توانند شدت نابرابری‌ها را کاهش دهند و جایگاه طبقات را به نفع گروه‌بندی‌های کارکردی دگرگون سازند؛ در نتیجه، تضادهای درون‌طبقاتی ممکن است جایگزین نبردهای کلاسیک طبقاتی شوند (همان: ۲۶۱).

۳. ارزیابی جنبه‌های روش‌شناسی کتاب

گورویچ از رویکردی ترکیبی و چندبعدی برای تحلیل طبقات اجتماعی استفاده می‌کند که بر جامعه‌شناسی معرفت او استوار است. او با الهام از مارسل موس، جامعه‌شناسی را مطالعه «پدیده اجتماعی کل» می‌داند. یعنی هر جنبه از زندگی اجتماعی باید در پیوند با کل ساختار اجتماعی بررسی شود. با این منطق، او می‌کوشد از تقلیل‌گرایی جامعه‌شناختی یا روان‌شناختی اجتناب کند و در مواجهه با طبقات اجتماعی، سطوح مختلف واقعیت اجتماعی را هم‌زمان در نظر گیرد. از همین رو در این کتاب نیز به معرفی و ارزیابی نظریات مارکسیستی و غیرمارکسیستی می‌پردازد و نشان می‌دهد هر نظریه در چه سطحی از واقعیت اجتماعی قابل فهم است.

برای تحقق این هدف، گورویچ از روش «سنخ‌شناختی» استفاده می‌کند. در این روش، واقعیت اجتماعی بر اساس «انواع اجتماعی» و «سطوح عمقی» در دو محور افقی و عمودی تفکیک می‌شود: محور افقی شامل اشکال اصلی اجتماعی مانند «توده»، «اجتماع» و «اشتراک/ارتباط» است و محور عمودی سطوحی را از مورفولوژیکی و اکولوژیکی تا ذهنیت‌های جمعی و آگاهی جمعی دربرمی‌گیرد. این چارچوب بخشی از پروژه بلندپروازانه گورویچ برای پیوند جامعه‌شناسی خرد و کلان است (تامپسون، ۲۰۰۶: ۱۲۵-۱۲۴). او با تفکیک سطوح عمقی، می‌تواند نشان دهد هر نظریه بر عناصر فرهنگی-روان‌شناختی تأکید دارد یا بر ساخت‌های عینی‌تر؛ و همین امر امکان ارزیابی نقاط قوت و ضعف نظریه‌ها را فراهم می‌سازد.

در «مطالعاتی در باره طبقات اجتماعی»، روش سنخ‌شناختی برای اجتناب از تعریف تک‌بعدی طبقه به کار می‌رود. گورویچ، با تکیه بر «جامعه‌شناسی افتراقی»، پدیده‌های اجتماعی کل را فراتر از روابط اقتصادی محض می‌فهمد (گورویچ، ۱۳۹۹: ۲۳۶-۲۳۵) و از

چالش‌های نظریه‌پردازی طبقات؛ ... (علیرضا مرادی) ۱۰۳

این‌رو طبقات را نه فقط در نسبت با تولید/توزیع/گردش ثروت، بلکه با توجه به کلیه کارکردهای اجتماعی‌شان بررسی می‌کند (همان). به همین دلیل، در تعریف طبقات از «شش خصیصه اصلی» مانند فراکارکردی بودن و مقاومت در برابر جامعه کل و... بهره می‌برد (همان: ۲۲۸-۲۴۸). افزون بر این، او همین ابزار را برای دسته‌بندی و سنجش نظریات دیگران نیز به کار می‌گیرد (بخش اول و دوم کتاب): مثلاً در تحلیل مارکس، بر تفاوت تأکیدهای سه دوره (فلسفی-جامعه‌شناختی، تاریخی-انضمامی، اقتصادی محض) انگشت می‌گذارد (همان: ۳۷-۷۴)؛ و در مواجهه با وبر، با تمایز «طبقه» و «وضعیت»، نشان می‌دهد تمرکز وبر بر شغل، درآمد و شانس‌های زندگی به سطوح ذهنی/عینی متمایزی از واقعیت اجتماعی مربوط است (همان: ۱۵۳-۱۶۳). با این همه، می‌توان گفت تأکید گورویچ بر کلیت و پیچیدگی و پرهیز از تقلیل‌گرایی، او را به تبیین بسیار کلان از طبقات نزدیک می‌کند که واریسی تجربی آن را دشوار می‌سازد.

۴. نقد شکلی کتاب

این کتاب مشتمل بر درس‌های گورویچ است که در سال ۱۹۶۶ توسط انتشارات گونتیر (Gontier) به زبان فرانسه منتشر شد و سه بخش اصلی دارد:

بخش اول: تعابیر مارکسیستی طبقات از دیدگاه مارکس، کائوتسکی، لنین و لوکاچ (شامل شش درس).

بخش دوم: دریافت‌های غیرمارکسیستی از طبقه از دیدگاه شمولر، پاره‌تو، وبر، شومپتر، هالبواکس و سوروکین (شامل هفت درس).

بخش سوم: دریافت گورویچ از طبقات اجتماعی (شامل سه درس).

از آنجا که کتاب بر پایه سخنرانی‌ها تنظیم شده، سازمان آن بیشتر توالی محور است تا موضوع محور. برای نمونه، در بخش اول، درس‌های سوم تا ششم که به مارکس اختصاص دارد، با قید «دنباله» ادامه می‌یابد، در حالی که امکان سازماندهی موضوعی دقیق‌تر برای بحث‌ها وجود داشت. همین امر از انسجام ساختاری کتاب می‌کاهد.

ترجمه فارسی این اثر را دکتر باقر پرهام انجام داده و کتاب تاکنون در چند نوبت منتشر شده است:

- چاپ اول (۱۳۵۴): انتشارات دانشکده علوم اجتماعی و تعاون دانشگاه تهران.

۱۰۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۵، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۴

- چاپ دوم و سوم (۱۳۵۷ و ۱۳۵۸): شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- چاپ (۱۳۹۹): انتشارات اندیشه احسان.

در نسخه چاپی «اندیشه احسان»، شماری اشکالات تایپی و ویرایشی دیده می‌شود: در صفحه ۲۲ «موضوع‌گیری» به اشتباه «موضوع‌گیری» آمده است (در چاپ‌های قبلی مانند صفحه ۱۶ چاپ شرکت سهامی کتاب‌های جیبی درست ثبت شده بود). در صفحه ۶۹، سطر ۱۶، «انضباط» به صورت «انطباط» تایپ شده و در صفحه ۱۷۷ نام «افلاطون» به شکل «افلاطون» آمده است.

نکته دیگر مربوط به ارجاعات کتاب اصلی است. با توجه به گستردگی مفاهیم و نظریات طرح‌شده، انتظار می‌رفت کتاب‌شناسی و ارجاعات دقیق‌تر و منسجم‌تری ارائه شود؛ اما ارجاع‌ها به منابع اصلی محدود، ناکافی، پراکنده و گاه مبهم است. این امر می‌تواند برای خواننده‌ای که می‌خواهد مسیر استدلال‌ها را در سنت‌های مختلف فکری پی‌بگیرد، مشکل‌ساز شود.

۵. نقد محتوایی کتاب

۱.۵ روایت گورویچ از نظرات مارکسیستی طبقات

در این بخش، گورویچ به تحلیل دیدگاه‌های مارکس، انگلس، لنین، کائوتسکی و لوکاش می‌پردازد، هرچند به متفکرانی چون هیلفردینگ و رزا لوکزامبورگ اشاره‌ای نمی‌کند. نقطه قوت روایت او، پرداخت دقیق به مفاهیمی چون «آگاهی طبقاتی»، «تضاد طبقاتی» و «نقش اقتصاد در شکل‌گیری طبقات» است. گورویچ به درستی نشان می‌دهد که دستاورد اصلی مارکسیست‌ها، به‌ویژه مارکس، تأکید بر نقش طبقات در نظام «تولید» بوده و اغلب نظریه‌های مارکسیستی برای آگاهی طبقاتی در شکل‌گیری و نبرد طبقات جایگاهی محوری قائل‌اند. تدقیق نسبت آگاهی طبقاتی با آگاهی غلط (ایدئولوژی) نیز از جنبه‌های ارزشمند تحلیل اوست.

افزون بر این، گورویچ با خوانشی تاریخی - تحلیلی از آثار مارکس نشان می‌دهد که مفهوم «طبقه» نزد او پدیده‌ای ثابت نبوده، بلکه در سه دوره مضمونی تحول یافته است: در آثار دوره جوانی مارکس، با تأکید بر خودبیگانگی و نقد ایدئولوژی، جنبه‌های ذهنی و آگاهی طبقاتی برجسته‌اند؛ در متون تاریخی میانی، طبقات به‌مثابه مجموعه‌هایی موقعیتی و

متغیر و وابسته به شرایط تاریخی تحلیل می‌شوند؛ و در «کاپیتال»، موقعیت طبقاتی عمدتاً بر اساس رابطه با فرایند تولید و مالکیت وسایل تولید تبیین می‌گردد. گورویچ اهمیت روش‌شناختی این سیر تحولی را برجسته می‌سازد و نشان می‌دهد که تنها از خلال چنین خوانشی می‌توان پیوستگی‌ها و اختلاف‌های ظاهری در تعبیرهای مارکس را فهم کرد: آگاهی و ایدئولوژی در کنار بنیان مادی معنا می‌یابند، مرزبندی و تعداد طبقات وابسته به متن تاریخی تغییر می‌کند، و برخی حوزه‌ها مانند جایگاه روشنفکران، مدیران فنی و لایه‌های میانی یا سازوکارهای نهایی شکل طبقات در جلد‌های بعدی «کاپیتال» نیازمند تکمیل‌اند. بدین‌سان، سهم گورویچ نه در ارائه قرائتی صرفاً تفکیکی از مارکس، بلکه در آشکار کردن روند تاریخی شکل‌گیری مفهوم طبقه و طرح ضرورت تلفیق دقیق‌تر سطوح عینی و ذهنی و پیوند آن‌ها با مطالعات تجربی است.

با این حال، در برخی خرده‌گیری‌های گورویچ، ابهام‌هایی باقی می‌ماند. برای نمونه، در نقد او بر تعدد طبقات نزد مارکس، این پرسش مطرح است که آیا انتظار ثبات در تعداد طبقات، در مواجهه با ساخت‌های اجتماعی متحول تاریخی، انتظاری موجه است یا نه. گورویچ از نوسان تبیین‌های مارکس یاد می‌کند، بی‌آنکه روشن سازد این نوسان‌ها را باید ضعف نظری دانست یا نشانه حساسیت تاریخی. افزون بر این، در نقد گورویچ بر لنین، تأکید بر بی‌توجهی او به «آگاهی طبقاتی» با این واقعیت تنش دارد که لنین حزب پیش‌تاز را نماد و محرک آگاهی طبقاتی، به‌ویژه در جوامع غیرسرمایه‌داری، می‌دانست؛ جنبه‌ای که در روایت گورویچ کم‌تر دیده می‌شود.

۲.۵ ارزیابی روایت گورویچ از نظرات غیرمارکسیستی

گورویچ نشان می‌دهد که در سنت غیرمارکسیستی، تبیین طبقه بر اساس ملاک‌های متنوعی صورت گرفته است: شمولر بر «حرفه»، بوخر بر «ثروت»، پاره‌تو بر «برگزیدگان»، وبر بر «انحصار شانس‌های تملک و دسترسی به اموال»، شومپتر بر «وظیفه اجتماعی» و هالبواکس بر «فرهنگ و نیازها» تأکید دارند. هرچند به باور گورویچ، سهم این سنت‌ها در نظریه‌پردازی طبقات محدود است، اما او از دل این رویکردها مفاهیمی مانند «موقعیت طبقاتی»، «نقش حرفه» و «اهمیت عوامل روان‌شناختی» را برجسته می‌کند. به‌ویژه در آثار وبر و پاره‌تو، نقش منزلت، قدرت و مؤلفه‌های غیر اقتصادی در شکل‌گیری طبقات مورد

توجه قرار می‌گیرد. همچنین گورویچ به اهمیت فرهنگ و تاریخ در نظریه‌های هالبواکس و سوروکیان اشاره می‌کند.

با این حال، به نظر می‌رسد برخی وجوه این نظریات در روایت گورویچ کم‌رنگ شده است. برای مثال، نقش نوآوری و کارآفرینی در نظریه شومپتر - به‌ویژه در کتاب «سرمایه‌داری، سوسیالیسم و دموکراسی» - در تحلیل گورویچ انعکاس کافی نیافته است. همچنین نقدهای او به نقش حافظه و تاریخ در شکل‌گیری آگاهی طبقاتی نزد هالبواکس می‌توانست با مثال‌های جزئی‌تر تقویت شود. در نهایت، انتقاد گورویچ به کثرت ملاک‌ها در نظریه سوروکیان، تا حدی متوجه چارچوب خود او نیز هست، زیرا تعریف تلفیقی‌اش از طبقه نیز از تعدد معیارها بهره می‌گیرد و در معرض چالش مشابهی قرار دارد.

۳.۵ نگاهی به دیدگاه‌های گورویچ درباره طبقات

۱.۳۵ کلی‌گرایی و فراتجربی بودن نظریه گورویچ

گورویچ طبقات اجتماعی را تجمعات واقعی خاصی می‌داند که با ویژگی‌هایی چون فراکارکردی بودن، تمایل به ساختارمندی شدید، مقاومت در برابر نفوذ جامعه کل و ناسازگاری بنیادین با دیگر تجمعات اجتماعی تعریف می‌شوند. او تأکید می‌کند طبقات را نباید صرفاً با معیارهای اقتصادی یا حقوقی توضیح داد. طبقات متمایز از تجمع‌هایی هستند که بر اساس مالیات‌ها، منزلت‌ها، کاست‌ها و نظام‌های ارثی ایجاد می‌شوند. در تبیین او، «آگاهی طبقاتی» و آثار فرهنگی برآمده از جایگاه اقتصادی (حقوق، اخلاق، هنر، دانش، زبان و آموزش) نقش محوری دارند و تضاد و ستیزه‌جویی نیز به‌عنوان خصیصه‌ای سازنده، بقا و قوام طبقات را توضیح می‌دهد. به باور او حتی اگر طبقات دائماً گرد هم نیایند، به‌طور مکرر متحد می‌شوند و با بخش بزرگی از جامعه در تنش می‌مانند.

با این حال، می‌توان پرسید مفهوم «ناسازگاری بنیادین» تا چه حد کاربرد جهانی دارد: این مفهوم شاید ستیزه‌جویی پرولتاریا و بورژوازی در سرمایه‌داری کلاسیک را خوب توضیح دهد، اما درباره جوامع دیگر یا لایه‌ها و طبقات میانی که مرزهای روشن ندارند، الزاماً کارآمد نیست. از سوی دیگر، کوشش گورویچ برای فاصله گرفتن از تقلیل‌گرایی اقتصادی و پذیرش معیارهای متعدد، خود می‌تواند به دشواری در تعیین مرز طبقات و تمایزشان از «قشر»ها بینجامد.

چالش‌های نظریه‌پردازی طبقات؛ ... (علیرضا مرادی) ۱۰۷

نکته دیگر، دشواری تعیین تعداد طبقات در یک جامعه است: گوروپچ اذعان می‌کند تعیین تعداد طبقات تقریباً ناممکن است، چون طبقات در اشکال پنهان و متغیر وجود دارند. این پیچیدگی، به‌ویژه در مورد طبقات میانی جوامع مدرن، توان پژوهش تجربی را کاهش می‌دهد. همچنین اگر «آگاهی طبقاتی جمعی» بیش از حد برجسته شود، خطر لغزش به ذه‌نیت‌گرایی پدید می‌آید، هرچند گوروپچ می‌کوشد آن را از آگاهی فردی متمایز کند. در مجموع، گوروپچ با تکیه بر «واقعیت اجتماعی کلی» و روش‌شناسی «گونه‌شناختی» می‌خواهد همه سطوح و ابعاد واقعیت اجتماعی را در یک چارچوب واحد بگنجانند. این نظام‌سازی از حیث نظری غنی است، اما پیچیدگی و گستردگی آن آزمون تجربی را دشوار می‌سازد. تفکر نظام‌سازانه وی به گفته سوروکین «گاه دارای جزئی‌نگری‌های افراطی است و تمایل عجیبی در پافشاری بر برخی نشانه‌ها دارد. ایده‌هایی که گاه افراطی، طاقت‌فرسا و به شدت گیج‌کننده‌اند.» (به نقل از ولکمر، ۲۰۲۰: ۳)

۲.۳.۵ عدم توجه کافی به جنبه‌های تجربی

شارحان و منتقدان گوروپچ غالباً بر ضعف اعتبار تجربی دیدگاه او اتفاق نظر دارند. او می‌کوشد هم به «واقعیت اجتماعی» دورکیمی و «کلیت اجتماعی» مارسل موس وفادار بماند و هم عاملیت انسانی را در برابر فشار ساختاری برجسته کند. از همین رو می‌خواهد میان سطوح خرد و کلان پیوند برقرار سازد، اما مسیر دسترسی به سطح خرد در نظریه‌اش مبهم می‌ماند. گوروپچ در عمل یک دستگاه واحد نمی‌سازد، بلکه مجموعه‌ای از رویکردها را می‌پروراند: «جامعه‌شناسی خرد» برای اشکال اجتماعی، «جامعه‌شناسی متمایز» برای پویایی‌های گروهی و «جامعه‌شناسی ژنتیکی» برای توسعه کل سیستم‌های اجتماعی (بناکار، ۲۰۰۱: ۷۴-۷۵). با این حال، از منظر جریان پوزیتویستی، همین کلی‌گرایی او را به رویکردی «فرا تجربی» نزدیک می‌کند، زیرا تمرکز بر یک جنبه را تقلیل‌گرایانه می‌داند (سیمونز، ۲۰۰۴: ۲۸۳) و در نتیجه، قابلیت تبیین تجربی‌اش در مقایسه با الگوهای رایج کمتر تلقی می‌شود.

استربرگ می‌گوید:

وقتی گوروپچ را به عنوان یک جامعه‌شناس معمولی می‌خوانیم، اغلب ناامید می‌شویم. اما اگر ایده‌های او را به عنوان روشی بنیادی برای نگرستن و تجربه واقعیت اجتماعی در نظر بگیریم (یعنی به عنوان زمینه‌ای برای شکل‌گیری یک علم اجتماعی متفاوت از

آنچه در ایالات متحده رایج است)، چیزهای بیشتری از او به دست می‌آوریم (استربرگ، ۱۹۶۹: ۱۶۹).

این داوری نشان می‌دهد مسئله اصلی، ناسازگاری افق نظری گوروپیچ با سنت‌های تجربه‌گرای غالب است. بانزل نیز به پیوند تفکر او با فیخته، علاقه‌اش به پرودون و گستره دانشش اشاره می‌کند و می‌گوید همین امور سبب شده تفکر او برای جریان‌های مسلط جامعه‌شناسی آمریکا خوشایند نباشد (بانزل، ۱۹۶۹: ۲۵۶). افزون بر این، نباید گرایش آگاهانه گوروپیچ به شنا کردن خلاف جریان اصلی را نادیده گرفت: او مدافع جامعه‌شناسی دیالکتیکی بود، در حالی که سنت پوزیتیویستی (در تداوم پروژه‌هایی چون کنت) می‌کوشید جامعه‌شناسی را از سنت دیالکتیکی جدا کند. ریمون آرون نتیجه‌گیری کنت را چنین صورت‌بندی می‌کند که او «نه از جمله‌ی آیین‌آوران انقلاب مانند مارکس» بود و «نه از جمله آیین‌آوران طرفدار نهادهای آزاد مانند مونتسکیو یا توکویل. او آیین‌آور علوم اثباتی و علوم اجتماعی است» (آرون، ۱۳۸۲: ۸۹-۸۸). این دوگانه، به‌نحوی در سرنوشت فکری گوروپیچ نیز بازتاب یافته و مانع پیوند او با جریان غالب شده است.

۳.۳.۵ دیالکتیک گوروپیچی و طبقات اجتماعی

در منطق گوروپیچ، طبقات باید به‌مثابه فرایندی پویا فهم شوند. از این‌رو اصطلاح «ساخت اجتماعی» (یا ساخت طبقاتی) می‌تواند گمراه‌کننده باشد، چون واقعیتی ایستا و «تمام‌شده» را تداعی می‌کند. در مقابل، رویکرد دیالکتیکی او تأکید می‌کند که ساخت‌یابی طبقات از تنش میان «ثبات» و «کنش خلاق» شکل می‌گیرد (باسرمن، ۱۹۶۸: ۲۰۱). بنابراین، شکل‌گیری طبقات به «مسیر»ی اشاره دارد که باید تنوع جزئیات تجربی را در نظر بگیرد و از مفاهیم صلب فاصله بگیرد. او می‌نویسد:

دیالکتیک بر پیچیدگی‌ها، حرکت‌های موجی، انعطاف‌پذیری‌ها و تنش‌های دائماً تجدیدشونده، همراه با پرخش‌های غیرمنتظره رویدادهای واقعیت اجتماعی تمرکز می‌کند. همه اینها باید برای درک این گونه هستی‌های اجتماعی در نظر گرفته شوند (همان: ۲۲۸).

از همین زاویه، گوروپیچ می‌کوشد تعارض فرد/جامعه را (در تقابل‌های دورکیمی/وبری) با صورت‌بندی «تعامل دیالکتیکی فردیت و جمعیت» حل کند. او این تعامل را با مفهوم «جامعه‌پذیری» (Sociability) توضیح می‌دهد تا نشان دهد افراد پراکنده چگونه در قالب «ما»

چالش‌های نظریه‌پردازی طبقات؛ ... (علیرضا مرادی) ۱۰۹

(سوزه جمعی) شکل می‌گیرند (زاگیرنیاک، ۲۰۲۳: ۱۱۲ و ۱۳۲؛ تامپسون، ۲۰۰۶: ۱۲۳). این تلاش در نظریه طبقات او نیز بازتاب می‌یابد: طبقه هم‌ساختار است و هم‌محمل کنشگری‌های خودآگاه.

۴.۳.۵ عدم ارائه تعریف عملیاتی از طبقات اجتماعی

یکی از مشکلات اصلی نظریه‌پردازی گوروپچ، فقدان تعریف عملیاتی روشن است. او طبقات را با ویژگی‌هایی چون فراکارکردی، دورادور، ناهمگرا و ساخت‌پذیر توصیف می‌کند و به جای شاخص‌های سنجش‌پذیر و قواعد تخصیص، بر ویژگی‌های کیفی، پویایی‌ها و آثار فرهنگی تکیه دارد. در نتیجه، بدون تبدیل این مفاهیم به شاخص‌های عینی، آزمون‌پذیری و کاربرد در پژوهش میدانی محدود می‌شود. اینجاست که مترجم کتاب نیز تصریح می‌کند: «این تعریف نیست، بلکه تعاریف است» (گوروپچ، ۱۳۹۹: ۲۵۵).

این ابهام تا حدی با کثرت‌گرایی و افق سیاسی-فکری گوروپچ پیوند دارد. به گفته رناتو تروز، «هسته تفکر گوروپچ در سوسیالیسم لیبرال، دموکراتیک، غیرمتمرکز و ضد دولتی نهفته است؛ چیزی که به آموزه‌های پرودون نزدیک‌تر از مارکس است» (تروز و گلاسترا فون‌لون، ۱۹۶۸، به نقل از ولکمر، ۲۰۲۰). این افق هم در نظریه‌پردازی او اثر گذاشت و هم در کنشگری‌اش: مشارکت در شوراهای کارگری ۱۹۱۷، فعالیت‌های زیرزمینی در دهه ۱۹۴۰، مخالفت با اشغال الجزایر و حمایت از توسعه جهان سوم (سیمونز، ۲۰۰۴: ۲۸۳-۲۸۴). همچنین در تبعید نیویورک (۱۹۴۴) «منشور حقوق اجتماعی» را نوشت تا بر قانون اساسی جمهوری چهارم فرانسه اثر بگذارد (بروشی و لوته، ۲۰۱۱: ۳۲). با این همه، تأکید بر پویایی و تنوع، به بهای کاهش وضوح و قابلیت عملیاتی تمام می‌شود.

۵.۳.۵ عدم توجه به نقش زنان و گروه‌های بینابینی

در نظریه گوروپچ، تمرکز اصلی بر رفع کاستی‌های نظریه کلاسیک طبقات و برجسته‌سازی فرهنگ و آگاهی است. اما نقش زنان و نیز گروه‌های بینابینی مانند طبقه متوسط و روشنفکران کم‌تر دیده می‌شود و طبقه عمدتاً در نسبت با گروه‌های اصلی (بورژوازی/پرولتاریا) صورت‌بندی می‌گردد.

۶.۳.۵ جایگاه دولت، نهادهای سیاسی و جنبش‌های اجتماعی

دستاورد گوروپیچ در «نظام‌سازی نظری» طبقات در قیاس با گروه‌بندی‌های دیگر مهم است، اما نسبت نظریه او با دولت، نهادهای سیاسی و جنبش‌ها از غنای لازم برخوردار نیست. او بر تفکیک طبقات از سایر گروه‌بندی‌ها تأکید می‌کند (گوروپیچ، ۱۳۹۹: ۲۲۶) و دولت‌ها، سلسله‌مراتب‌ها، اصناف و کاست‌ها را تقسیمات رسمی جوامع قدیم می‌داند نه طبقات واقعی (همان: ۶۵). احزاب، سندیکاها، تعاونی‌ها و انجمن‌های علمی را «گروه‌بندی‌های ارادی» می‌شمارد (همان: ۲۲۸) و حتی احزاب و دولت‌ها را اصولاً با طبقات ناسازگار می‌داند؛ زیرا آن‌ها همگرا هستند (نمونه‌هایی چون ائتلاف احزاب یا ملیت‌های دوگانه) اما طبقات ناهمگرا هستند و فرد نمی‌تواند همزمان عضو دو طبقه باشد (همان: ۲۳۹-۲۳۸). همچنین برخی دولت‌ها/احزاب را کم‌مقاومت در برابر جامعه کل می‌داند (همان: ۲۴۳) در حالی که طبقات را مقاوم معرفی می‌کند (همان: ۲۴۶-۲۴۲). درباره کلیسا نیز می‌گوید با وجود مقاومت، معمولاً در سلسله‌مراتب کارکردی جذب می‌شود، اما طبقات از گروه‌های بسیار مقاوم‌اند (همان: ۲۴۴). با این حال، روابط میان این گروه‌ها را روشن نمی‌سازد، هرچند می‌نویسد: «در نظام سرمایه‌داری توسعه یافته، طبقات اجتماعی تفوق را از دست دولت ربوده‌اند» (همان: ۲۳۶).

در مورد جنبش‌های اجتماعی نیز تصریح تحلیلی کافی ندارد: او رابطه طبقات با نوع ساخت اجتماعی و امکان جنگیدن آن‌ها را طرح می‌کند (همان: ۲۲۵) و رویکردهای غیرمارکسیستی را برای تردید در نبرد طبقاتی می‌نکوهد، اما خود سازوکارهای این نبرد را توضیح نمی‌دهد. افزون بر این، تحولات بعدی جنبش‌ها (چرخش از بنیان‌های طبقاتی به مطالبات هویتی) نیز نشان می‌دهد این نسبت نیازمند بازنگری است. همچنین در بحث آینده طبقات، او احتمال می‌دهد با برنامه‌ریزی اجتماعی بتوان تعادل ایجاد کرد تا طبقات به گروه‌بندی‌های کارکردی نزدیک شوند؛ و در آن صورت، تعارض‌های درون‌طبقاتی از «نبرد طبقاتی» مهم‌تر می‌شود (همان: ۲۶۲).

۷.۳.۵ طبقات اجتماعی و فرایندهای جهانی‌شدن

گوروپیچ عمدتاً بر عوامل داخلی/ملی تأکید می‌کند و نسبت نظریه‌اش با جهانی‌شدن مدرن روشن نیست. او مفهوم «جامعه کل» را به کار می‌برد و طبقات را در تقابل با آن می‌فهمد؛ به‌ویژه در خصیصه «مقاومت در برابر نفوذ جامعه کل» (همان: ۲۴۲). از نظر او بیشتر گروه‌ها

در جامعه کل جذب می‌شوند اما طبقات به دلیل فراکارکردی بودن مقاومت می‌کنند (همان: ۲۴۵). با این حال، روشن نیست «جامعه کل» نزد او همان جامعه جهانی است یا صرفاً کلیت جامعه به‌مثابه امر عام در برابر طبقه. همچنین او بر هویت طبقاتی در تعریف «ما» تأکید می‌کند و می‌نویسد: «طبقات اجتماعی «ما»ها را بیشتر از روابط با دگر (روابط فردی یا گروه به گروهی) تقویت می‌کنند» (همان: ۲۵۶-۲۵۵) و حتی می‌افزاید «اجتماع مسلکی» مهم‌تر از «اجتماع میهنی» است (همان). اما این «دگر» در اندیشه او الزاماً به امواج جهانی شدن مدرن ارجاع نمی‌دهد و بیشتر گرایش به توضیح هویت اقتصادی دارد.

۴.۵ جامعه‌شناسی معرفت و نمودهای زندگی گورویچ

نظریه گورویچ درباره طبقات اجتماعی را باید در چارچوب «جامعه‌شناسی معرفت» او فهمید؛ یعنی در پیوند میان موقعیت‌های تاریخی-طبقاتی و ساخت‌های معرفتی. از این منظر روشن می‌شود چرا او بر مفاهیمی چون «مقاومت در برابر جامعه کل»، «فراکارکردی بودن» و «ساخت‌پذیری» اصرار دارد. این مفاهیم نشان می‌دهند تجربه طبقاتی هم‌زمان دارای بُعد عینی (موقعیت در نظام تولید و توزیع) و بُعد معرفتی (آگاهی، آثار فرهنگی، حافظه جمعی) است و تحلیل طبقات بدون توجه هم‌زمان به این دو سطح ناقص می‌ماند. بنابراین، رویکرد او به نوعی جامعه‌شناسی دیالکتیکی کل‌نگر نزدیک می‌شود که سطح عینی و ذهنی واقعیت اجتماعی را به هم پیوند می‌زند. همین منطق معرفت‌شناختی، نظریه او را در برابر جامعه‌شناسی‌های تجربی متعارف قرار می‌دهد. زیرا به جای متغیرهای آماری ثابت، با طبقات به‌مثابه پدیده‌هایی سیال و وابسته به زمینه‌های تاریخی-فرهنگی مواجه می‌شود و به همین دلیل، نظریه‌اش به سادگی تن به «تعریف عملیاتی» نمی‌دهد و سنجش تجربی آن دشوار می‌شود.

این پیوند میان نظریه و زیست تاریخی گورویچ نیز قابل ردیابی است. باسرمن در ارزیابی خود تأکید می‌کند که شکل‌گیری نظریه‌های گورویچ با تجربه‌های زیسته‌اش (انقلاب روسیه، تبعیدهای مکرر، و زندگی در پاریس و نیویورک) درهم‌تنیده است؛ به‌گونه‌ای که رخدادهای تاریخی برای او «منبع درونی» پرسش‌هایی درباره نسبت آزادی و جبر ساختاری، نقش دولت در انقلاب‌ها و جایگاه روشنفکران در برابر قدرت بوده‌اند. از این‌رو، مفاهیمی چون «جامعه‌پذیری»، «فراکارکردی بودن» و «ساخت‌پذیری» در پیوندی

زنده با زیست‌جهان او شکل گرفته‌اند و نظریه طبقاتش را می‌توان بازتابی از کنش متقابل واقعیت تاریخی و بازاندیشی معرفتی دانست (باسرمن، ۱۹۸۳: ۷۳۵).

۶. نتیجه‌گیری

این مطالعه با هدف بررسی و نقد کتاب «مطالعاتی درباره طبقات اجتماعی» سه پرسش را دنبال کرد: (۱) گورویچ چگونه مفهوم طبقه را بازتعریف می‌کند و تفاوت آن با نظریات مارکسیستی و غیرمارکسیستی چیست؟ (۲) روش‌شناسی او چه قوت‌ها و ضعف‌هایی دارد؟ (۳) چارچوب او تا چه حد برای تحلیل طبقات معاصر کاربردپذیر است؟

در پاسخ به پرسش نخست، یافته‌ها نشان داد گورویچ برخلاف تعریف‌های عمدتاً اقتصادی، مفهوم طبقه را چندبعدی می‌فهمد: طبقات نه فقط بر مبنای روابط تولید، بلکه با تأکید بر عناصر فرهنگی، روان‌شناختی، حقوقی و اجتماعی بررسی می‌شوند. مفاهیمی مانند «فراکردی بودن»، «ناهمگرایی»، «ساخت‌پذیری شدید» و «مقاومت در برابر جامعه کل» به او امکان می‌دهد طبقه را پدیده‌ای پیچیده و چندلایه بداند که در تعامل با کل ساخت اجتماعی شکل می‌گیرد.

در پاسخ به پرسش دوم، روشن شد که گورویچ رویکردی ترکیبی دارد و از روش‌های تاریخی، جامعه‌شناختی و تطبیقی بهره می‌گیرد و بدین وسیله از تبیین‌های تک‌عامل‌گرا فاصله می‌گیرد. با این حال، برخی مفاهیم و حوزه‌ها در دستگاه او وضوح کافی ندارند (از جمله نقش طبقات متوسط، جایگاه روشنفکران و گروه‌های بینابینی) و به دلیل دشواری عملیاتی‌سازی، بخشی از ظرفیت آن برای پژوهش تجربی محدود می‌شود. همچنین تأکید پررنگ بر پایداری ساخت‌های طبقاتی گاهی امکان دگرگونی‌های سریع و تغییرات شتابان اجتماعی را کم‌رنگ می‌کند.

در پاسخ به پرسش سوم می‌توان گفت چارچوب گورویچ هم توان تحلیلی دارد و هم نیازمند تکمیل است. از یک سو، مفاهیمی چون «فراکردی بودن»، «ناهمگرایی»، «مقاومت در برابر جامعه کل» و «ساخت‌پذیری» ابزارهایی مفهومی برای فهم پیوند میان ساخت‌های اقتصادی، کارکردهای اجتماعی و آگاهی جمعی فراهم می‌آورند و می‌توانند به توضیح تبدیل اختلافات اقتصادی به کنش جمعی و حتی تعارضات هویتی کمک کنند. از سوی دیگر، تحولاتی مانند جهانی‌شدن، دگرگونی ماهیت کار، پیدایش صنوف و مشاغل جدید، رشد بورژوازی مالی و پیچیده‌تر شدن سرمایه فرهنگی/نمادین نشان می‌دهد بخشی از

گزاره‌های گورویچ نیازمند به‌روزرسانی و ترجمه مفهومی به شاخص‌های سنجش‌پذیر است.

برای تبدیل توان نظری او به برنامه پژوهشی، سه اقدام ضروری است: ۱) ترجمه مفاهیم به شاخص‌های عینی و قابل سنجش (مثلاً پیوند دادن «فراکارکردی بودن» و «ساخت‌پذیری» با ساختار اشتغال، مالکیت، دسترسی به سرمایه مالی/فرهنگی/اجتماعی و شبکه‌های نفوذ سیاسی). ۲) تصریح و جبران کاستی‌ها (به‌ویژه غیبت تحلیل‌های جنسیتی و بین‌نسلی و نیز کم‌توجهی به ابعاد محیطی و فناورانه). ۳) استفاده روش‌شناختی از رویکردهای ترکیبی (پیمایش‌های کمی در کنار مطالعات تاریخی-کیفی و مصاحبه‌های عمیق برای آشکارسازی سازوکارهای معرفتی و حافظه جمعی).

در نهایت، چارچوب گورویچ می‌تواند برای تحلیل پدیده‌هایی چون رشد طبقات خدماتی-فناورانه، تفکیک‌های درونی بورژوازی (مالی/صنعتی/تجاری) و شکل‌های نوین کار (غیررسمی یا پلتفرمی) مفید باشد؛ به شرط آنکه با داده‌های تطبیقی هماهنگ شود و نقش بازیگران فراملی، نهادهای بین‌المللی و جریان‌های سرمایه در تحلیل وارد گردد. در بستر ایران نیز چارچوب گورویچی این ظرفیت را داراست که رابطه میان کنش‌های اقتصادی، حافظه‌های جمعی و مقاومت‌های فرهنگی را به‌صورت میدانی روشن کند و به شناسایی لایه‌های نوظهور بورژوازی مالی-دولتی و نیز تحلیل جایگاه روشنفکران و مدیران فنی-دیوانی کمک رساند؛ مشروط به آنکه عملیاتی‌سازی مفاهیم و روش‌های تلفیقی (مطالعات منطقه‌ای، اسناد تاریخی، مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته و پیمایش‌های کمی) جدی گرفته شود. نتیجه اینکه بهره‌برداری مؤثر از گورویچ، مستلزم تکمیل جوانب نظری (تحلیل جنسیت/محیط‌زیست/ و فناوری) م و روش‌شناختی (از طریق شاخص‌سازی و به‌کارگیری روش‌های ترکیبی) است. در این صورت، چارچوب او می‌تواند فراتر از ارزش تاریخی، به ابزار پژوهشی و حتی سیاستی در کاهش نابرابری و آموزش مسائل اجتماعی تبدیل شود.

کتاب‌نامه

آرون، ریمون (۱۳۸۲) مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، چاپ ششم، تهران: علمی و فرهنگی

۱۱۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۵، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۴

باتومور، تام (۲۰۲۰) تأملاتی مارکسیستی در باب دورکیم، ترجمه هومن کاسبی، قابل‌بازیابی در:
/ <https://www.aleatory.ir/2020/08/11>

دورکیم، امیل (۱۳۵۹) تقسیم اجتماعی کار. ترجمه حسن حبیبی، تهران، چاپ اول، قلم.
گروسکی، دیوید و گالسکو، گابریلا (۱۳۹۵). پایه‌های تحلیل طبقاتی نودورکیمی. ترجمه یوسف صفاری
در: رویکردهایی به تحلیل طبقاتی از اریک الین رایت، تهران: لاهیتا.
مارکس، کارل (۱۳۸۰). جنگ داخلی در فرانسه، ترجمه باقر پرهام، چاپ اول، مرکز.
مارکس، کارل (۱۳۷۹). نبردهای طبقاتی در فرانسه. ترجمه باقر پرهام، چاپ اول، مرکز.
مارکس، کارل (۱۳۷۷). هجدهم برومر لوئی بناپارت، ترجمه باقر پرهام، چاپ اول، مرکز.
گورویچ، ژرژ (۱۳۹۹). مطالعاتی در باره طبقات اجتماعی، ترجمه باقر پرهام، چاپ اول، تهران: اندیشه
احسان

- Banakar, R. (2001). Integrating reciprocal perspectives: On Gurvitch's theory of immediate jural experience. *Canadian Journal of Law and Society*, 16, 67–91. <https://doi.org/10.1017/S082932010000658X>
- Bosserman, P. (1968). *Dialectical sociology: An analysis of the sociology of Georges Gurvitch*. Porter Sargent Publisher.
- Bosserman, P. (1983). Review of the 'Sociology as Disenchantment The Evolution of the Work of Georges Gurvitch' by Richard Swedberg. *Contemporary Sociology*, 12(6), 734–736.
- Bruschi, F., & Loute, A. (2011). The ideal-realism of Georges Gurvitch. *Thinking Europe. Book Series*, 1, 32–44. <http://www.rethinking-europe.ugent.be/books/1/html/Bruschi-Loute.html>
- Bunzel, J. H. (1969). Review of the Dialectical Sociology an Analysis of the Sociology of Georges Gurvitch. *American Sociological Review*, 34(2). [invalid URL removed]
- Osterberg, D. (1969). Review of the Dialectical Sociology, An Analysis of the Sociology of Georges Gurvitch. by Phillip Bosserman (1969). *Acta Sociologica*, 12(3), 168–169.
- Simmons, W. P. (2004). Georges Gurvitch. In C. J. Murray (Ed.), *Encyclopedia of Modern French Thought* (pp. 282–284). Fitzroy Dearborn An Imprint of the Taylor & Francis Group.
- Swedberg, R. (1982). *Sociology as disenchantment: The evolution of the work of Georges Gurvitch*. Humanities Press.
- Thompson, K. (2006). Georges Gurvitch. In J. Scott (Ed.), *Key sociologists, The contemporary theorists* (pp. 141–145). Routledge.
- Wolkmer, A. C. (2020). Gurvitch, Georges (1894–1965). In M. Sellers & S. Kirste (Eds.), *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_612-1
- Zagirnyak, M. Y. (2023). The relationship between the individual and the collective in the social philosophy of Georges Gurvitch. *Kantian Journal*, 42(4), 112–132.